

rijskog i hermeneutičkog čini njegovu misao trajno relevantnom.

Konačno, u četvrtom poglavlju, naslovljenom »Ekoetička misao Alda Leopolda kao poticaj za razvoj i afirmaciju orijentacijske discipline integrativne bioetike« (str. 127–150), Janeš pokazuje kako Leopoldova načela mogu poslužiti za razvoj integrativne bioetike u praktičnom smislu. Leopoldov doprinos ovom procesu sastoji se u jasno artikuliranom stavu da je čovjek dio biotičke zajednice te da je moralno odgovoran za održavanje njezine ravnoteže. Autor povezuje Leopoldove stavove s pionirima bioetičke misli poput Fritza Jahra, koji je formulirao »bioetički imperativ«, Alberta Schweitzera i njegova koncepta »poštovanja prema životu«, te Hansa Jonasa, čija »etika odgovornosti« poziva na djelovanje u korist budućih generacija. Ovdje navodi i misao Alberta Schweitzera:

»... poštivanje života je apsolutno i bez iznimke, jer život je naprosto svetinja. Iz čovjekove svijesti da je život 'koji želi živjeti u središtu života koji želi živjeti' [...]« (Str. 98.)

Time povezuje prostor primjene Leopoldove ideje da je čovjek samo jedan od članova šire zajednice. Janeš naglašava da integrativna bioetika nipošto ne smije ostati na razini akademskih i »kružočkih« rasprava, već mora imati izravne posljedice u obrazovnom sustavu, zakonodavstvu i javnim politikama.

Glavni je doprinos ove knjige taj što nudi sve elemente za oblikovanje suvremenih (bio) etičkih paradigmi kada je u pitanju ekoetika Alda Leopolda. U vremenu klimatskih promjena i izazova, kao i globalne ekološke krize, Leopoldova misao postaje ne samo inspiracijom nego i nužnošću. Kroz ovu znanstvenu studiju ukazano je da integrativna bioetika, kada je oslonjena na Leopoldove ideje, zadobiva dodatnu širinu interdisciplinarnog okvira povezivanjem prirodnih znanosti, filozofije, ali i javnih politika. Takav pristup ne samo da potiče promjenu percepcije čovjekova mjesta u prirodi nego otvara i konkretne smjernice za djelovanje u zajednici. Time knjiga nadilazi puku teorijsku analizu i postaje praktičan priručnik eko-etičkog odgovora na neke od najvećih izazova našeg vremena.

Bruno Bogović

**Igor Josipović, Demian Papo,
Hrvoje Potlimbrzović (ur.)**

Društvo, znanost i umjetnost u (post)digitalnom dobu

**Filozofski fakultet Josipa Jurja
Strossmayera u Osijeku –
Hrvatska akademija znanosti i
umjetnosti, Centar za znanstveni
rad u Vinkovcima, Osijek –
Vinkovci 2024.**

Prikaz zbornika radova *Društvo, znanost i umjetnost u (post)digitalnom dobu*, koji je proizašao iz istoimenog *Međunarodnog interdisciplinarnog 3. Kongresa Centra za interdisciplinarna istraživanja Filozofskog fakulteta Osijek*, započet ću zapazanjima nizozemskog teoretičara i kritičara medija Geerta Lovinka o »izumiranju interneta«, sintagmom koja svakako ne sugerira doslovno iščezavanje digitalnih tehnologija, već kraj jedne ere: nestanak interneta kao prostora ogromnog demokratizacijskog potencijala, otvorenih mogućnosti, kolektivne imaginacije i radikalne spekulacije (Lovink 2022).

Destabilizacija rigidnog poretka tradicionalnih medija (koje je karakterizirala *top-down* kontrola, centraliziran autoritet i službeno mišljenje), začeta novomedijskim optimizmom digitalne kulture otvorenih mreža, danas je zamijenila akcelerirana implozija entropije: konflikt je potisnuo prosudbu, brzina nadvladala provjeru, reakcija pobijedila refleksiju. Kaos digitalnog doba uspostavio je ne samo ekonomsku nadmoć nadzornog kapitalizma već je razdorom između tehnologije i demokracije obezglavio društveno tijelo planete – efektno neutralizirajući društvenost ciničnom redukcijom komunikacije na spektakl velikih podataka. Preciznije rečeno: »društveno se više ne manifestira ni kao pobuna ni supkultura već [kao] tehno-kulturalni entitet, specijalni efekt softvera koji izaziva ovisnost svojstvi-ma feedbacka u realnom vremenu« (Lovink 2012). Iako nije moguće ustvrditi kako poražavajuće konstatacije poput ove gore iznesene oslikavaju točku konvergencije radova objavljenih u zborniku koji prikazujemo, razlog je za ovakav pristup dvojak.

Naime, sama ideja postdigitalnosti nije nastala iz potrebe da se referira na nešto što je iza nas, nešto što se već desilo, već se pojavila kao signal koji nas upućuje na nužnost hibridiziranja pristupa medijskoj konvergenciji (procesima koji čine samu bit digitalnog doba). Koncept postdigitalnosti, naime, nije proistekao iz znanosti i obrazovanja, već iz

muzičkih i vizualnih umjetnosti. Drugim riječima, postdigitalna estetika pojasnila nam je kako nema miroljubive sinteze analognog i digitalnog. Digitalni mediji kao centralizacijska sila konvergencije globalnog umrežavanja, točnije, monetizirajući sustav kontrole koji prijeti zamijeniti postojeće društvene, političke i pravne strukture moći, nisu nikakvi proizvođači čovjekovih osjetila, već nevidljiva ruka digitalnog kapitalizma čija se tehnofeudalna hegemonija razvija i napreduje, i to: (1) ekspanzijom komodifikacije u nova područja postojanja; (2) kreiranjem novih formi otuđenja; (3) subordinacijom života privatnoj akumulaciji kapitala.

Autoritet ideologa Silikonske doline da globalno distribuiraju strojnu subjektivnost, psiho-političkim, algoritamskim reprogramiranjem i rekonfiguriranjem želja, rada i percepcije u oblacima deregulirane infrastrukture, zasigurno ne predstavlja kamen temeljac postdigitalne misli, ali se nedvojbeno podudara s urgentnošću demistifikacije i distanciranja od »hladnog totalitarizma« digitalnog režima (Berardi) koji ponajbolje sublimira Lovinkov iskaz da »oni koji nisu pripremljeni govoriti o platformama, toj hegemonij formi društvene organizacije, trebaju šutjeti i o tehnologijama« (Lovink 2024). Stoga je otrežnjenje od obećanja digitalne ere ujedno i nalog da se destruktivni trendovi automatizacije javne sfere razumijevaju kao nasrtaji na jednakost, održivost i solidarnost, te na samom koncu znanost, društvenost i umjetnost. Kako iz ovih rečenica nesumnjivo izviru osobne preferanse, npr. da se u razgovor o zborniku koji je pred nama uvede i artikulira priznanje o kraju »zlatnog doba« interneta (ili kako to sofisticiranije artikulira Lovink, »rekvijem za mrežu«), namjeru ovakvog alarmiranja opravdavaju potrebe da se grade istraživačke odstupnice spram ideje digitalnog napretka. One su, indirektno, također bliske i samim nakanama autorā da nam svojim tekstovima ukažu na svoje vlastite dileme i pozicije o statusu interdisciplinarnih studija digitalnog stanja. Njih nužno ne okuplja imperativ otpora idejama tehnosolucionizma, ali se u njihovim artikulacijama izazova digitalizacije može zapaziti potreba za gradnjom upozoravajućih stavova spram zabluda novomedijske disruptivnosti. Stoga urednici zbornika ne nastoje grupirati raznorodne diskursne pravce u zasebne cjeline već dopuštaju da se postdigitalni pejzaž poglavlja zbornika »razlije« u divergentno komunikacijsko polje.

Juraj Jurlina i Željko Pavić, na primjer, svojim istraživanjem ustvrđuju kako ekstenzivna upotreba interneta negativno utječe na generalizirano i institucionalno povjerenje. Nemanja Spasenovski interdisciplinarnim istraživanjem konzumerizma ovaj kompleksan feno-

men situira i elaborira kroz različite sociološke, ekonomske, antropološke, psihološke, pedagoške i filozofske dimenzije. Nikica Torbica, Mirna Šostarko i Boris Rauš donose rad koji predstavlja društveni angažman u lokalnoj zajednici zaposlenika IT sektora tematizirajući društvenu odgovornost IT zajednice. Ana Marija Dunaj i Ivana Radić istražuju odnos zadovoljstva mogućnošću komuniciranja putem suvremenih medija i zadovoljstva korporativne informiranosti. Muedib Šahinović napominje kako je etičke okvire potrebno razvijati kroz suvremene modele koji objektivno uvažavaju (post)digitalni ambijent i procese itd. U radu koji u koautorstvu potpisuju Andrea Debeljuh, Maja Dolinščak i Darko Lončarić istražuje se doprinos NTC sustava učenja na ranu stimulaciju i razvoj motorike djece u kontekstu neurokognitivnog i motoričkog razvoja – kako bi se provjerila njegova učinkovitost u povećanju divergentne produkcije mišljenja. Jasminka Zloković, Anita Zovko i Iva Jureša naglašavaju važnost uvođenja sveobuhvatnog spolnog odgoja i edukacije u svrhu univerzalne prevencije rizičnih spolnih ponašanja mladih, dok zajednički rad Renate Jukić, Tihane Škojo i Mirele Bedenković Lež apostrofira značaj razvijanja strategija učinkovitog upravljanja i suočavanja sa stresom planiranjem slobodnog vremena učenika. Olga Zvereva obrađuje prednosti i nedostatke upotrebe digitalnih tehnologija kod predškolske djece s posebnim naglaskom na ulogu roditelja, dok Dinka Liščić Ciprić naglašava mogućnosti digitalizacije tradicijskih sadržaja u svrhu modernizacije pristupa mladim razumijevanju, prihvaćanju i prenošenju kulturnih vrijednosti, normi i običaja.

Pobrojanjem višestrukih aspekata razumijevanja, strukturalni promjena nove javne sfere, od algoritimizacije koja ne konotira samo vještine korištenja digitalnih alata zarad utjecaja na društveno tijelo već i podređenost politike zakonima koda, softverizacije koja nas upućuje na programiranje mašina u svrhu dominacije, podjarmljivanja i opresije, platformizacije kojom se društveni mediji pozicioniraju na mjesto generatora univerzalizacije konsolidacijom moći pod krinkom konektivnosti, ne mapiraju se samo »minska polja« distrakcije, manipulacije, izolacije, komodifikacije itd. već se naglašava kako digitalne tehnologije odavno više ne mogu biti promatrane kao izolirani fenomeni, aplikacije ili alati već prije kao »totemi suvremenog pokoravanja« (Han 2021), sile novog ekosustava duboko integrirane u problematiku nadziranja i kontrole, erozije autonomije i privatnosti, društvene fragmentacije i polarizacije. Drugačije govoreći, zahtjev za sistemskim slomom digitalnog zanosa mogli bismo opravdati uvidom kako traženje rješenja za aktualnosti polimorfne

krize (klimatske promjene, društvena nejednakost, diskriminacija, nasilje itd.) mora početi razumijevanjem kako niti jedna od ovih borbi ne može biti dobivena prije nego se složimo da, kako to kaže Cory Doctorow (2023), »popravljanje tehnologije nije važnije od popravljanja svega ostalog (društvene nejednakosti, klimatskih promjena, nasilja, diskriminacije itd.), ali ako ne popravimo tehnologiju, možemo zaboraviti na pobjedu u bilo kojoj od tih drugih bitaka« (Doctorow 2023).

S druge strane, osjećaj da nemamo kuda, da izlaz ne postoji (da smo stjerani uz zid – engl. *stuck on the platform*), drugačije rečeno, da smo prihvatili, kako kaže Evgeny Morozov (Morozov 2019), idiotske slogane o nepostojanju alternative koja odzvanja »sistemskom glupošću« (Stiegler 2019) digitalne kulture, stoga mogu dokinuti jedino glasovi koji upozoravaju na opasnost pristanka na »koloniziranost s ljubavlju« (Lukic 2016), prilagođavanje okruženju algoritamske tvornice u kojoj su tehnološke inovacije kao oruđa kreativne destrukcije ključni agensi ekstrakcije podataka, informacijskog nereda, erozije znanja, kao i distorzije načina na koji djelujemo, osjećamo, mislimo i živimo. Uski ideološki diktumi informacionalizma i digitalizma – točnije, njihove metode prethodno utemeljene na »arhetipu efikasnosti«, ne teže prelasku granica, niti kako to zapaža Ravindra Kumar Singh Choudhary, stvaranju nečega novog iz različitih disciplinarnih unosa. S tim u vezi, ističući u prvi plan interdisciplinarnost, adisciplinarnost i višedimenzionalnost istraživačkih praksi, Igor Josipović, Demian Papo i Hrvoje Potlimbrzović svojim uredničkim intervencijama zapravo obznanjaju i potvrđuju kako postdigitalno doba bezrezervno počiva na pristupima koji istovremeno povezuju i nadilaze tradicionalno uspostavljene granice. Nimalo slučajno, u uvodnom poglavlju Petra Jandrića (usudio bih se reći korifeja postdigitalnog, urednika iznimno utjecajnog časopisa *Post-digital Science and Education*) obuhvaćeno je sve ono što angažira kritičko-pedagoški nauk spram artikulacije hibridne i često paradoksalne bio-informacijske stvarnosti. Osim što nas upoznaje s postdigitalnom sferom, Jandrić nas podsjeća na nužnost razvijanja novih teorijskih i metodoloških okvira koji prihvaćaju nepredvidivost i neuhvatljivost objekata istraživanja (što zahtijeva fleksibilne i adaptivne metode), usredotočenost na konsekvence algoritamske nevidljivosti i pristranosti (što traži od istraživača da razumiju kako odnosi upravljanja i organiziranja podataka, informacija i znanja utječu na društvene procese i moć), refleksiju o vlastitoj ulozi i kontekstu istraživača unutar postdigitalnog svijeta, svijet o vlastitim predrasudama, privilegijama i ograničenjima u istraživanju

(postdigitalna pozicioniranost), sposobnosti uočavanja i razumijevanja složenosti, nezvjesnosti, osjetljivosti i hibridnosti postdigitalnog okruženja i fenomena (tzv. postdigitalni senzibilitet). Takva angažiranost u razvijanju istraživačkih metoda koje ne samo da opisuju svijet nego i doprinose njegovoj transformaciji i osnaživanju pojedinaca i zajednica proistječe iz uvida da postdigitalna istraživanja nikada ne bi smjela biti neutralna. Naprotiv, ona su inkrementalno etičko-politička. Posljedično tome, emancipacija nastaje kroz istraživački proces razmatran kao alat društvene promjene.

Postavljanje pitanja »Što je postdigitalno?«, kako podsjeća Jandrić, istovremeno je korisno koliko i apsurdno (Jandrić 2022), ono je prijatelj i neprijatelj: prijatelj jer nam pomaže fokusirati naše misli i ideje, neprijatelj jer definiranje polja nužno traži njegova ograničenja kako bi se odredilo koji radovi, razgovori i ljudi pripadaju »unutra«, a koji »izvan« njega. Ambivalentna priroda tehnologije, njezina farmako-logička narav, kako to ističe Bernard Stiegler, istovremeno oslikava prijetnju i resurs, uzrok patnje i vrednotu življenja, zbog čega se sraz između nesigurnosti i odgovornosti, disruptivnog i svakodnevnog, između ostalog, može također shvatiti i kao samo ishodište postdigitalnog subvertiranja (Stiegler 2019). Lovink bi na tome tragu rekao: »postoji ljepota u raspadu« (Lovink 2022). Premda ne možemo ustvrditi kako se radovi objavljeni u ovome zborniku izravno dotiču problematike tehnološkog nihilizma, mnogi od njih indirektno sugeriraju potrebu da se govori upravo o jednom od najskrivnijih problema današnjice: da nam digitalno pruža ono što mislimo da želimo. Rad o moralnoj hrabrosti u digitalnom društvu Josipa Berdice i Nikol Žiha, tako npr. istražuje mogućnosti suvremene tehnologije i digitalnog okruženja za »moralnu hrabrost«. Anita Dremel otkriva feministički pogled na narastajuće dvosmislenosti u vezi s velikim podacima, informiranom pristanku i digitalnom pozitivizmu, naglašavajući potrebitost suradničkog rada pri razvoju ekspertiza za etičku i metodološku evaluaciju izazova u korištenju i obradi istraživačkih podataka iz *online* izvora problematizirajući dominantne narative i strukture moći u digitalnom okruženju. Dino Gemberi iznosi genealogiju i anatomiju fenomena arogancije podcrtavajući ironiju izostanka interesa u akademskoj zajednici da se isti podrobnije istražuje. Dejan Pernjak podsjeća kako digitalna povijest, iako relativno novi pojam u hrvatskoj historiografiji, datira, unutar povijesne znanosti, još od 60-ih godina prošlog stoljeća (a s tim u vezi ovdje bih posebno podsjetio kako Neil Postman još trideset godina unazad u svome djelu *The End of Education* iz 1995. napomi-

nje da »tehnološko obrazovanje nije tehnički predmet. To je grana humanističkih znanosti«, str. 191). Roman Šimunović istražuje monetizaciju odnosa u industriji videoigara i *online streaming* servisa te ističe potrebu za kritičkim promišljanjem etičkih vrijednosti, odnosno razumijevanje dinamike parasocijalnih odnosa u digitalnom okruženju. Sergej Filipović i Ivan Fremec otkrivaju stavove i zadovoljstvo studenata povijesti *online* učenjem. Ivana Šustek analizira prednosti i nedostatke primjene digitalne tehnologije u nastavi. Mia Filipov opisuje nove mogućnosti razvoja prilagodljive učiteljske stručnosti uz primjenu videozapisa nastave. Zrinka Liščić naglašava kako je glazbenim školama i glazbenom poučavanju potrebno osuvremenjivanje digitalizacijom nastave i nastavnih sadržaja. Denis Njari analizira edukativne, tehnološke i kreativne ishode konvergencije tradicionalnih povijesnih narativa s njihovom interpretacijom u suvremenim kreativnim industrijama. Zrinka Šimunović i Višnja Vekić Kljaić upozoravaju kako su sadašnji obrazovni sustavi neprilagođeni potrebama društva i gospodarstva te uvelike zaostaju za napretkom koji predvodi Industrija 4.0 i Web 4.0. Apostrofirajući problematiku umjetnosti u digitalnom dobu, Sarina Bakić i Selma Alispahić napominju kako ne prisustvujemo tek jednoj, apsolutnoj krizi vrijednosti kada je u pitanju umjetnost u digitalnom dobu, već njihovim konstantnim transformacijama. Daniela Taslidžić Herman, podcrtava potrebitost društveno angažiranog teatra, te na koncu, Roman Pikulik ističe urgentnost filozofskih istraživanja digitalnog društva razmatrajući u svom radu utjecaj tehnološke produkcije brzine na promjene u percepciji stvarnosti.

Iz svega do sada spomenutog možemo zaključiti da smo ovim zbornikom dobili vrijedne istraživačke preglede, poglede i pretpostavke za promišljanje mogućih načina distanciranja od habitusa digitalnog pozitivizma, racionalizma i instrumentalizma. Kritičkom reevaluacijom digitalnih medija iz postdigitalne perspektive u stanju smo zagledati se ispod njihove površine (»ne postoji nešto poput digitalnih medija, postoji samo softver«, još nam je davno poručio Lev Manovich, usp. Manovich 2011) kako bi se, s jedne strane, istaknule putanje preoblikovanja digitalnih veza suvremenog života, a s druge strane, pod reflektor društvenih, epistemoloških i ontoloških promjena stavili obrazovanje, umjetnička produkcija, znanstvena komunikacija i društveni odnosi. Drugačije govoreći, svaki put kada nam postdigitalno naličje ponudi nove forme kritike, distanciranja i selektivnog angažiranja, na korak smo bliže spoznajama o konsekvencama digitalnog rastjelovljenja, rastakanja realnog i totalitariziranja imaginarnog.

»Gdje je sramota digitalnog?«, upitao bi nas Lovink (usp. Lovnik 2022). Ako fundamentalni principi digitalnih sustava, kako to primjećuje Aden Evens, oblikuju, obuhvaćaju i zatvaraju naše načine mišljenja putem isključenja kontingentnosti (ontološkog principa koji obgrljuje nepredvidivo, neočekivano i slučajno), postdigitalna istraživanja nastoje taj deficit nadomjestiti, kontingentnost vratiti u refleksiju, reafirmirati ga kao izazov konstruiranja emancipatornog metoda (Evens 2024). Postdigitalnost, kojom se taktički odbija stroga definiranost, inzistiranje na otvorenosti i fluidnosti, brisanju granica između analognog i digitalnog, stvarnog i virtualnog, biološkog i informacijskog, tehnološkog i netehnološkog, tako neminovno zahtijeva da se konstruiranje postdigitalnog istraživanja oslanja na transformativnu kolaborativnost, aktivnu kritičku refleksiju o moći i tehnologiji, a ne samo deskriptivno oblikovanje smisla. Zavodljivost karaktera postdigitalne »strukture osjećanja« stoga možda ponajviše nalikuje misaonom pokusu na čijem nas kraju čeka paradoks neodržive simultanosti: naime, sama je digitalna kultura, poput Schrödingerove mačke, i živa i mrtva. Iz tog razloga, jezik postdigitalnog ni u kojem slučaju ne bi trebao postati sinonim za još jednu pomodnu akademsku neprozirnost. Naprotiv, njegovu ćemo razvidnost možda pronaći tek kada odustanemo čak i od pitanja poput: kako razumijevamo tehnologiju, možemo li regulirati algoritamske petlje? Dakle, kada se zagledamo u vlastite nihilističke žudnje koje digitalne tehnologije ne samo da zadovoljavaju već, kako objašnjava Nolen Gertz, potiču i stvaraju (Gertz 2018).

Literatura

Doctorow, Cory (2023): »How Big Tech Got So Damn Big«, *Wired* (7. 9. 2023.). Dostupno na: <https://www.wired.com/story/the-internet-con-cory-doctorow-book-excerpt/> (pristupljeno 23. 12. 2025.).

Evens, Aden (2024): *The Digital and Its Discontents*, University of Minnesota, Minneapolis.

Geertz, Nolen (2018): *Nihilism and Technology*, Rowman & Littlefield International, London – New York.

Han, Byung-Chul (2021): »The smartphone is a tool of domination. It acts like a rosary«, *El País* (14. 10. 2021.). Dostupno na: <https://english.elpais.com/usa/2021-10-15/byung-chul-han-the-smartphone-is-a-tool-of-domination-it-acts-like-a-rosary.html> (pristupljeno 23. 12. 2025.).

Jandrić, Petar (2022): »History of the Postdigital: Invitation for Feedback«, *Postdigital Sci-*

ence and Education 4 (2022) 3, str. 633–642, doi: [10.1007/s42438-022-00345-w](https://doi.org/10.1007/s42438-022-00345-w).

Lovink, Geert (2022): *Extinction Internet. Our Inconvenient Truth Moment*, Institute of Network Cultures, Amsterdam.

Lovink, Geert (2012): »What is the social in social media?«, *e-flux journal* 40 (2012), str. 1–11.

Lovink, Geert (2020): »Requiem for the Network«, u: Kristoffer Gansing, Inga Luchs (ur.), *The Eternal Network. The Ends and Becomings of Network Culture*, Institute of Network Cultures – Transmediale e.V., Amsterdam – Berlin, str. 102–115.

Lovink, Geert (2024): »What's Social Networking Today?«, *Institute of Network Cultures* (3. 11. 2024.). Dostupno na: <https://networkcultures.org/geert/2024/11/03/whats-social-networking-today/> (pristupljeno 23. 12. 2025.).

Lucic, Kristian (2016): »Colonization with Love«, *ShareLab* (16. 8. 2016.). Dostupno na: <https://labs.rs/en/colonization-with-love/> (pristupljeno 23. 12. 2025.).

Manovich, Lev (2011): »There is Only Software«, u: Adam Bell, Charles H. Traub (ur.), *Vision Anew. The Lens and Screen Arts*, University of California Press, Berkeley, str. 203–206.

Morozov, Evgeny (2019): »Digital Socialism? The Calculation Debate in the Age of Big Data«, *New Left Review* 116/117 (2019), str. 33–66, doi: doi.org/10.64590/tt3.

Postman, Neil (1995): *The End of Education. Redefining the Value of School*, Vintage Books, New York.

Stiegler, Bernard (2019): »For a Neganthropology of Automatic Society«, u: Thomas Pringle, Gertrud Koch, Bernard Stiegler (ur.), *Machine. In Search of Media*, Mason Press, Lunenburg, str. 25–47.

Mario Hibert

Thomas Hobbes

Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2024., prev. Borislav Mikulić

Početakom 2024. godine objavljeno je doručeno izdanje *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države* Thomasa Hobbesa, znamenitog engleskog filozofa i političkog teoretičara. Iako je ovaj spis izvorno tiskan 1651. godine, kao reakcija na iskustvo Engleskog građanskog rata (1642. – 1651.), zanimljivo je primijetiti i povijesno-historijski udes ovog ponovljenog izdanja. Naime, Hobbesov »novi« *Levijatan* tiskan je točno 20 godina nakon prvog hrvatskog izdanja u tzv. »super-izbornoj« godini u Republici Hrvatskoj (europski, parlamentarni i predsjednički izbori). Premda se može činiti kao slučajnost, upravo je ovo bio pravi povijesno-historijski moment za reizdavanje ovog klasika političke filozofije, djela koje je ostavilo neizbrisiv trag kako na modernu političku teoriju (npr. teorija društvenog ugovora), tako i na suvremenu političku praksu (npr. shvaćanje države i pravnih zakona), a u svoje vrijeme izravno utjecalo na konfliktno raslojavanje klera i političkih redova, motiviralo pristaše antiklerikalnih pokreta, stimuliralo briljantan rad značajnih pojedinaca poput Spinoze i Pufendorfa koji su objavili neke od najvažnijih intelektualnih djela Europe, ali i potaknulo stasjanje prosvjetiteljstva, što je sveukupno rezultiralo pozitivnim i negativnim reakcijama širokog spektra, od predanog prevodenja na strane jezike do spaljivanja i zabranjivanja, a do kraja Hobbesova života definiralo i opasnosti zbog kojih je, u konačnici, Hobbes i uništio neke svoje radove (dobar pregled dinamične recepcije *Levijatana* dostupan je u: Jon Parkin, »The reception of Hobbes's *Leviathan*«, u: Patricia Springborg (ur.), *The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan*, Cambridge University Press, Cambridge 2007., str. 441–459; što se može smatrati skraćenom inačicom Parkinove šire obrade u *Taming the Leviathan. The Reception of the Political and Religious Ideas of Thomas Hobbes in England 1640–1700*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.).

Da podsjetimo, Hobbesov *Levijatan* sastoji se od pet glavnih poglavlja: »Uvod«, »O čovjeku«, »O državi«, »O kršćanskoj državi«, »O kraljevstvu tame«, u kojima Hobbes progovara o širokom spektru tema – od prirode ljudskih osjećaja i strasti, preko temelja političkog